

<http://dx.doi.org/10.16926/p.2023.32.03>

Kazimierz RĘDZIŃSKI

<https://orcid.org/0000-0002-2625-8451>

em. prof. Uniwersytetu Jana Długosza w Częstochowie

Wyższe Kursy Ziemiańskie im. Jerzego Turnaua we Lwowie w latach 1919–1939 i ich geneza

Streszczenie

Na przełomie XIX i XX wieku na ziemiach polskich pod panowaniem Austrii, dzięki względnej swobodzie politycznej, nastąpił rozwój oświaty rolniczej.

Warstwy oświecone zdawały sobie sprawę, że jedną z metod pracy było bezpośrednie oddziaływanie na rolników, to jest: pokazy gospodarstw wzorcowych, służenie radą i przykładem dobrej gospodarki, organizacja praktyk dla młodych rolników, organizacja i działalność w stowarzyszeniach rolniczych.

Zwiększenie kultury rolnej folwarków było wstępem do rozpoczęcia pracy oświatowej wśród chłopów. Wspierano więc oświatę rolniczą poprzez organizowanie szkół i kursów rolniczych, zakładano biblioteki i czytelnie.

W 1906 roku z inicjatywy Witolda Leona Czartoryskiego w jego majątku w Pełkiniach k. Jarosławia powstał ruch społeczny ziemian w postaci kółek zrzeszających właścicieli folwarków zamieszkałych w jednej okolicy. Ich celem było poszukiwanie dróg modernizacji folwarków i podniesienie ich rentowności. Formami działalności były: zwiedzanie folwarków członków kółek, prowadzenie rolniczych stacji doświadczalnych i wymiana doświadczeń. Organizowano również wyjazdy, 1–2 razy w roku, do dalszych miejscowości, głównie w Wielkopolsce (pod zaborem pruskim), w celu poznania tamtejszej kultury rolnej stojącej na wyższym poziomie. W 1911 roku uruchomiono praktyki rolnicze we własnych folwarkach dla uczniów i studentów szkół rolniczych.

W 1919 roku we Lwowie otwarto 2-letnie Wyższe Kursy Ziemiańskie o poziomie wyższym niż w szkołach średnich. W 1938 roku WKZ uzyskały status wyższej uczelni nieakademickiej o 3-letnim okresie studiów i prawo do nadawania tytułu inżyniera rolnictwa. W okresie 20 lat działalności studiowało tam 457 studentów, w tym 306 mężczyzn i 151 kobiet.

Słowa kluczowe: Lwów, ziemianie, stowarzyszenia rolnicze, oświata rolnicza.

1. Galicyjskie Towarzystwo Gospodarskie

W powoływaniu pierwszych szkół rolniczych w Galicji w drugiej połowie XIX wieku znaczącą rolę odegrały stowarzyszenia rolniczo-gospodarcze. Powodo-

wały one w społeczeństwie wzrost zrozumienia dla zawodowego kształcenia, a placówki oświaty rolniczej organizowały z własnych środków materialnych.

W Galicji od 1829 roku rozpoczęły się starania Polaków o założenie reprezentacji interesów rolnictwa krajowego, aby – według stwierdzenia księcia Leona Sapiehy –

pobudzić umysły do pracy nad dźwignięciem rolnictwa, wskazać do tego najwłaściwsze drogi, dowiadywać się o zaprowadzonych gdzie indziej poprawach i te starać się w całym kraju rozpowszechniać, kształcić ludzi do wszelkich gałęzi gospodarki (Janowski, 1938, s. 37).

W 1829 roku przesłano do Wiednia statut stowarzyszenia, który został zatwierdzony przez cesarza Franciszka II. Ze względu na wybuch powstania listopadowego w Królestwie Polskim w latach 1831–1832 władze austriackie w Galicji nie zezwoliły na rozpoczęcie działalności. Dopiero 6 maja 1845 roku cywilny i wojskowy gubernator Galicji arcyksiążę Ferdynand Habsburg-Este zezwolił na działalność ck. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego. Zjazd ziemian we Lwowie 3 lipca 1845 roku uchwalił rozpoczęcie prac stowarzyszenia od 1 stycznia 1846 roku. Członkami założycielami było 37 osób, a wśród nich: Kazimierz Badeni, Seweryn Drohojowski, Tytus Dzieduszycki, Aleksander Fredro, Alfred Potocki i Leon Sapieha. Na prezesa stowarzyszenia wybrano księcia Leona Sapiechę (1803–1878) – pełnił tę funkcję od 1 stycznia 1846 do 25 czerwca 1861 roku. Zarząd stanowiła rada składająca się z 6 osób, od 1869 do 1875 roku – z 12, a od 1888 roku – z 20 do 23 osób. Pierwszą radę stanowili: Piotr Gross, Maurycy Krański, August Kunzek, Friedrich Rohleder, Piotr Romaszkan, Jakub Shoklitz. W pierwszych latach działali protektorzy stowarzyszenia, byli to gubernatorzy bądź namiestnicy: Ferdynand Karol Józef Habsburg w okresie 1845–1850 oraz Agenor Gołuchowski w latach 1850–1859; 1866–1868; 1871–1875. Celem stowarzyszenia było krzewienie oświaty rolniczej, formami zaś organizowanie wykładów i kursów rolniczych, ogrodniczych, mleczarskich, weterynaryjnych. Towarzystwo było w 1849 roku organizatorem pierwszej w Galicji szkoły rolniczej w Łopuszce, powiat Rohatyn, oraz uruchomiło i prowadziło Szkołę Gospodarstwa Wiejskiego w Dublanach koło Lwowa od 1856 do 1878 roku.

Towarzystwo wydawało pisma rolnicze: „Rozprawy ck. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego” (1846–1862) oraz „Rolnik” (1867–1914 i 1916–1939), „Rozprawy Sekcji Leśnej ck. Towarzystwa Galicyjskiego Gospodarskiego” (1853–1855), „Miesięcznik Sadowniczo-Ogrodniczy” (1917–1918).

Początkowo członkami stowarzyszenia byli wyłącznie ziemianie i oficjaliści z Galicji Wschodniej. Od końca XIX wieku mogli do niego przynależać również zamożni chłopcy. W 1861 roku zrzeszono 1182 członków, w 1894 roku – 1588 osób. W 1906 roku towarzystwo liczyło już 3296 członków, w tym 2000 ziemian i 1296 włościan. W 1913 roku liczba członków wzrosła do 4727 osób (Bujak, 1908, s. 527; Szwarz, 1981, s. 365).

Od 1868 roku stowarzyszenie było subwencionowane przez Ministerstwo Rolnictwa w Wiedniu oraz przez Wydział Krajowy we Lwowie. W 1906 roku subwencja wyniosła 500 tysięcy koron, zaś składki członkowskie i dochody własne stanowiły jedynie 10–15% budżetu (Szwarc, 1981, s. 183).

Wybór księcia Adama Sapiehy (1828–1903) w 1875 roku na prezesa stowarzyszenia i na kolejne kadencje do 1900 roku odbił się „bardzo żywym echem w kołach ziemiańskich, które też – pomnie dawniejszej uchwały – poczęły coraz żywszy brać udział w pracach towarzystwa” (Janowski, 1938, s. 38). Wznowiono wówczas sprawę komasacji gruntów wiejskich i użytkowania wspólnot. Zajęto się wieloma sprawami z zakresu polityki podatkowej, kredytowej, melioracji i regulacji potoków. Poruszono sprawy uregulowania taryf kolejowych na produkty rolne, organizacji ochrony celnej, popierania hodowli. Zajęto się również statystyką rolniczą, a także organizacją działu rolnego podczas Wystaw Krajowych w 1877 i 1894 roku (Kieniewicz, 1939, s. 426 i n.).

2. Towarzystwo Rolnicze Krakowskie

W Krakowie na zjeździe 17 ziemian 10 listopada 1845 roku powołano Komitet Gospodarczo-Rolniczy. Statut organizacji zatwierdził Senat Wolnego Miasta Krakowa 30 grudnia tegoż roku.

Po włączeniu miasta do zaboru austriackiego zmieniono w 1847 roku nazwę na Towarzystwo Gospodarczo-Rolnicze w Krakowie. Kolejna zmiana nazwy – na ck. Towarzystwo Rolnicze w Krakowie – nastąpiła w 1882 roku.

Prezesami towarzystwa byli: Wincenty Weryho-Darowski (1845–1851), Adam Potocki (1851–1852), Piotr Michałowski (1853–1854), Michał Badeni (1855–1860), Henryk Wodzicki (1861–1884), Jan Tarnowski (1885–1886), Artur Potocki (1887–1889), Eustachy Sanguszko (1890), Jan Tarnowski (1891–1894), Franciszek Mycielski (1894–1899), Andrzej Potocki (1900–1902), Zdzisław Tarnowski (1903–1914).

Celem stowarzyszenia było propagowanie postępu i modernizacji w rolnictwie. Początkowo zadania te realizowano poprzez wydawanie broszur i prasy dla rolników, były to: „Rocznik ck. Towarzystwa Gospodarczo-Rolniczego Krakowskiego” (1851–1853), „Tygodnik Rolniczo-Przemysłowy” (1854–1862), „Dziennik Rolniczy” (1862–1870), „Tygodnik Rolniczy” (1864–1939), „Katechizm Rolniczy” 1846. Subwencionowano także czasopismo „Szkoła Ludu” (1848).

Od pierwszych lat istnienia stale przejawiano inicjatywę organizacji szkół rolniczych oraz kursów i wykładów. W 1857 roku zakupiono ze składek folwark Czernichów, gdzie w 1860 roku otwarto szkołę rolniczą. W 1883 roku uruchomiono Stację Doświadczalną w Kleczy Górnej oraz szkołę rolniczą w Kobiernicach. Przy pomocy finansowej Wydziału Krajowego we Lwowie otwarto szkoły

ogrodnicze w Łańcucie i Tarnowie (1889), w których ufundowano 10 stypendiów dla uczniów z rodzin chłopskich (Osmecki, 1938, s. 40).

Od 1868 roku towarzystwo było subwencjonowane, w 1906 roku otrzymało 230 tysięcy koron, co stanowiło 85–90% budżetu (Szwarc, 1981, s. 365). Subwencje pozwalały na szerszą działalność niż wcześniej prowadzona edukacja rolnicza. Wspierano więc hodowlę bydła, propagowano mechaniczną uprawę roli, udzielano pomocy przy porządkowaniu katastru użytków rolnych, przygotowywano dokumentację do melioracji gruntów. Podjęto inicjatywę powołania towarzystwa „Florianka” w celu wzajemnego ubezpieczenia rolników od pożaru.

Ważna dla życia rolników była inicjatywa utworzenia kas oszczędnościowo-pozyczkowych. W 1889 roku wydelegowano dra Franciszka Stefczyka do Westfalii, Wrocławia i Poznania celem zapoznania się z funkcjonowaniem kas Raiffeisena. W efekcie w 1890 roku założono pierwszą kasę w Czernichowie. W 1913 roku działało 1397 placówek zrzeszających 321 800 członków, posiadano 7 milionów koron kapitału własnego oraz 70 milionów koron wkładów oszczędnościowych (Najdus, 1972, s. 194). Przedsięwzięcie stało się początkiem wielkiego ruchu samopomocy kredytowej, tzw. kas Stefczyka. Wkrótce nastąpił ich dynamiczny rozwój. Od 1900 roku propagowano rozwój spółek handlowo-rolniczych, w tym celu powołano w Krakowie Syndykat Rolniczo-Handlowy.

Wiele form rolniczej edukacji pozaszkolnej realizowanej przez stowarzyszenia rolnicze nie dawało jednak zakładanych efektów w rozwoju wsi galicyjskiej. Jak podaje Jan Hupka (1902, s. 6), wiceprezes Towarzystwa Rolniczego w Krakowie, istniejące stowarzyszenia rolnicze skupiały jedynie znikomą część rolników. Dysponowały zbyt małymi środkami, aby bardziej bronić swoich interesów. W 1901 roku organizacja w Krakowie liczyła 989 członków, a składki członkowskie w 1904 roku wyniosły 2056 koron (Szwarc, 1981, s. 365; Gurnicz, 1967, s. 90).

Od 1878 roku Krakowskie Towarzystwo Rolnicze bezskutecznie występowało do Sejmu Krajowego we Lwowie z wnioskiem o ustawę powołującą Izbę Rolniczą na wzór działających w Czechach i Austrii Dolnej rolniczych stowarzyszeń zawodowych, do których należeli obowiązkowo wszyscy rolnicy.

W 1894 roku ponowiono wniosek na podstawie uchwały ogólnego zgromadzenia Towarzystwa Rolniczego, uzasadniając: „zachodzi nieodzowna potrzeba utworzenia w kraju naszym w drodze ustawodawstwa krajowego obowiązkowej organizacji stanu rolniczego za pomocą odpowiednich instytucji celem zapewnienia skuteczniejszej i silniejszej reprezentacji interesów rolnictwa” (Hupka, 1902, s. 3).

Sejm Krajowy we Lwowie 18 lutego 1898 roku odrzucił wniosek posła Barwińskiego w sprawie ustawy o obowiązkowych spółkach rolniczych (Hupka, 1902, s. 4).

Powstałe w 1845 roku dwa rolnicze towarzystwa – Galicyjskie Towarzystwo Gospodarskie we Lwowie i Krakowskie Towarzystwo Rolnicze – podjęły akcję

pracy organicznej. Przed Galicją stał niezmiennie problem wyjścia z zacofania gospodarczego. Odczuwano potrzebę odrzucenia przestarzałych metod gospodarowania. Z powszechną więc aprobatą przyjmowano hasła poprawy zaniedbanego stanu gospodarki.

Towarzystwa rolnicze we Lwowie i Krakowie stały się w dużej mierze organizacjami zastępującymi dział publicznej administracji rolniczej (Żabko-Potopowicz, 1929, s. 108).

3. Towarzystwo Kółek Rolniczych

Dla uczczenia Konstytucji 3 maja w 91. rocznicę jej powołania powstało we Lwowie Towarzystwo Kółek Rolniczych. Z propozycją utworzenia nowego stowarzyszenia na rzecz ludności wiejskiej wystąpił ksiądz Stanisław Stojałowski (1841–1911). Projekt poparło Galicyjskie Towarzystwo Gospodarskie z jego prezesem Adamem Sapiehą (1828–1907). Namiestnictwo zatwierdziło statut 1 sierpnia 1882 roku. Do stowarzyszenia weszło Towarzystwo Oświaty i Pracy założone przez ks. S. Stojałowskiego w 1878 roku, wnosząc do nowej organizacji 30 kółek (Kudłaszyk, 1998, s. 53). Jej założycielami byli: Jerzy Czartoryski, Bolesław Augustynowicz, Bronisław Dulęba, Izaak Isakowicz – abp obrządku ormiańskiego, prof. Młynek, ks. S. Stojałowski i Antoni Średniawski (Osmecki, 1938, s. 41).

Protektorem honorowym został książę Adam Sapieha (1828–1903). Pierwszym prezesem zarządu do 1899 roku był Bolesław Augustynowicz, po nim Artur Zaręba-Cielecki. Celem towarzystwa było podniesienie gospodarcze wsi galicyjskiej przez szerzenie oświaty i wiedzy rolniczej.

Specyficzne warunki galicyjskie spowodowały, że kółka rolnicze – jak wspomina Jan Biedroń –

z początku przyjmowane były przez sfery wpływowe z nieufnością, a nawet uważane za socjalistyczne, przeciw wielką liczbę jednostek za założenie i pracę w kółkach szykanowano. Z początku działalności nie zwracano prawie zupełnie uwagi na podniesienie rolnictwa, lecz wszystkie siły i fundusze obracano na działalność handlową, na zakładanie sklepików (Dunin-Wąsowicz i in., 1966, s. 91).

O ewolucji działalności kółek rolniczych wspomina Stanisław Witkoś w swojej autobiografii *Bajdy i Moderówka*. Stwierdził tam –

Kółko rolnicze, a raczej jego sklep (bo tak rozumowali wówczas nasi mieszkańcy, choć działalność kółka była szersza), prowadzony był przez Józefę Bućko, żonę Michała w jej domu [...] (Witkoś, 1977, s. 258).

Dla swych 12 członków kółko sprowadzało od 1907 roku węgiel kamienny oraz nawozy mineralne, tzw. zyndrę, tj. tomasynę, i od 1912 roku „kości”, tj. superfosfat (Witkoś, 1977, s. 258).

Kółka przystąpiły także do działalności w zakresie oświaty pozaszkolnej. Pierwsze takie organizacje w 1882 roku powstały w Barszczowicach, Czarnym Dunajcu i Prusach. Miarą żywotności kółek rolniczych był ich rozwój organizacyjny. W 1883 roku było ich 116 z 2632 członkami, w 1890 – 607 skupiających 23 203 osoby, w 1898 – 1374 i 61 529 członków. Tuż przed wybuchem I wojny światowej organizacja liczyła 2098 kółek z 84 952 członkami (Gurnicz, 1967, s. 78–80; Osmecki 1938, s. 41).

W dziale rolniczo-oświatowym prowadzono pracę przez odczyty, zebrania, wędrownie szkoły rolnicze, kursy krótkie i długie. Od 1893 roku organizowano wykłady wędrownie realizowane przez 10 lustratorów w gminach. W 1885 roku przeprowadzono wykłady w 106 gminach, a w 1890 roku w 171 gminach. W ten sposób realizowano zadanie zbliżenia oświaty rolniczej bezpośrednio do gospodarstw chłopskich. Od 1906 roku w Tarnowie zainicjowano 3–4-dniowe kursy rolnicze. W 1909 roku odbyło się 11 kursów. W 1912 roku było 36 kursów hodowlano-weterynaryjnych, rolniczo-oświatowych i sadowniczych, w których wzięło udział 2885 osób, w tym 803 kobiety (Gurnicz, 1967, s. 184). Od 1913 roku zaczęto organizować kursy jednomiesięczne.

Od 1891 roku wprowadzono nową formę spotkań z rolnikami, tzw. lustracje z instruktązem. W 1892 roku zorganizowano je w 315 gminach na terenie 23 powiatów i na 2 zjazdach powiatowych. W 1894 roku było 260 lustracji w 23 powiatach, konsultacje odbyto z 11 325 słuchaczami. W 1899 roku 6 lustratorów odwiedziło 225 miejscowości w 26 powiatach, spotkano się z 12 674 osobami (Gurnicz, 1967, s. 180; Krawczyk, 1995, s. 163).

Lepszą renomą i popularnością cieszyły się kursy specjalne 3–4-dniowe, organizowane w większych ośrodkach, połączone ze zwiedzaniem gospodarstw.

Specyficzne warunki galicyjskie zobligowały kółka rolnicze również do działalności w zakresie oświaty ogólnej. Propagowano czytelnictwo na wsi; towarzystwo zakładało każdego roku bezpłatnie biblioteki i czytelnie w 100 kółkach. Każde nowe kółko otrzymało bezpłatnie 50 egzemplarzy książek. Były to w połowie pozycje beletrystyczne, a w połowie zawodowo-rolnicze. Wiedzę rolniczą poza kolportażem broszur rolnych szerzono za pośrednictwem tygodnika „Przewodnik Kółek Rolniczych”.

W 1889 roku istniało 1429 czytelni i bibliotek. W 1907 roku zgromadzono w nich 73 555 książek, a w 1908 roku było 83 321 wypożyczeń (Gurnicz, 1967, s. 164).

W 1888 roku czytelnie utrzymywały 1238 egzemplarzy czasopism, w 1892 – 1402 (Gurnicz, 1967, s. 165). Prenumerowano: „Niedzielę”, „Wieniec”, „Pszczółkę”, „Chatę”, „Nowiny”, „Krakusa”, „Gwiazdkę Cieszyńską”, „Rolnika Postępu”, „Samorząd”, „Przewodnik Kółek Rolniczych”, „Hodowcę Drobiu”, „Hodowcę Polskiego”, „Gazetę Mleczarską”, „Przewodnik Rybacki”, „Bartnika”, „Spółem”, „Dobrą Gospodynię” (Gurnicz, 1967, s. 168; Dunin-Wąsowicz, 1952, s. 235).

Bardzo żywo organizowana była akcja konkursów opracowań pisemnych ważnych tematów rolniczych, które wywierały wpływ na samokształcenie rolników. Jako ważny czynnik dla kultury wsi propagowano teatr ludowy i muzykę. Z inicjatywy Zarządu Głównego Towarzystwa Kótek Rolniczych w 1907 roku powstało Towarzystwo Teatrów i Chórów Włociańskich. Instruktorzy tego stowarzyszenia organizowali przy kółkach teatru amatorskie, zespoły śpiewacze i orkiestry. Zespoły amatorskie organizowały uroczystości narodowe i przedstawienia o treści patriotyczno-narodowej, a także tradycyjne jasełka w okresie bożonarodzeniowym, obchody rocznic narodowych, uroczystości kościuszkowskie, rocznice zwycięstwa grunwaldzkiego, Konstytucji 3 maja. W 1907 roku zorganizowano 219 przedstawień w 60 powiatach, w 1912 roku – 263 przedstawienia (Gurnicz, 1967, s. 170).

Idea kótek rolniczych znalazła na terenie Galicji bardzo podatny grunt. Towarzystwo Kótek Rolniczych było jak najszerzej pojętym zrzeszeniem oświatowym o wybitnie społecznym charakterze, obejmującym swą działalnością szerokie warstwy rolnicze. Ich organizacja rozszerzyła się stosunkowo szybko. Przez ścisłe współdziałanie kótek z innymi towarzystwami rolniczymi duże rzesze rolników skupiły się w organizacjach zawodowych, nabierając wiary we własne siły i ucząc się ofiarności dla wspólnej sprawy.

4. Kółka ziemian

Istniejące organizacje rolnicze, zaabsorbowane pracą nad realizowaniem bardzo zaniedbanych zadań na polu ogólnym rolnictwa, zbyt mało uwagi poświęcały kształtowaniu wzorcowych gospodarstw rolnych. Na ten odcinek działalności zwrócili uwagę niektórzy właściciele średnich i dużych majątków rolnych. Na początku XX wieku podjęto starania w celu zorganizowania się w koła porad sąsiedzkich i wzajemnej samopomocy.

Głównymi inicjatorami kótek na terenie Galicji byli: Witold Czartoryski z Pełkiń, Jan Mycielski z Wiśniowej, Jerzy Turnau z Mikulic, Tadeusz Dzieduszycki z Zarzecza, Stefan Myczkowski z Głębokiej, Adam Rostawiecki z Rościatowa, Roman Scipio del Campo z Łopusznej Wielkiej i Włodzimierz Trzeciak z Szówska.

W kwietniu 1906 roku z inicjatywy Witolda Czartoryskiego w jego majątku w Pełkiniach k. Jarosławia zebrała się grupa celem opracowania statutu Towarzystwa Kótek Ziemian. Jak podaje W. Czartoryski, ustalono, że członkami stowarzyszenia mogą być „ziemianie zbliżeni do siebie wykształceniem, przekonaniem religijnym, narodowym i społecznym” (Czartoryski, 1912, s. 8).

Kółka liczyły od 10 do 16 członków zamieszkałych w jednej okolicy, zbierano się 10 razy w roku, a 1 lub 2 razy organizowano wyjazdy studyjne w dalsze okolice. Regularnie zwiedzano gospodarstwa rolne własnych członków. Kółka rze-

szowskie i jarosławskie opodatkowały się po 10 halerzy z jednej morgi gospodarstwa na cele działalności (Czartoryski, 1912, s. 10). W 1911 roku w 11 kótkach było zrzeszonych 137 ziemian (Kargol, 2010, s. 50). Do 1914 roku powstało 14 kót ziemian: jarosławskie, przemyskie, ropczyckie, rzeszowsko-przeworskie, jasielskie, sanockie, mieleckie, rawsko-sokalskie, lwowsko-żółkiewskie, rudecko-samborskie, stryjsko-żydaczowskie, krakowskie, wielickie i podgórsko-myślenickie.

Fot. 1

Witold Leon Czartoryski (1864–1945), Pełkinie k. Jarosławia

Źródło: *Rolnik*, 1938, s. 37.

Założono wspólnie u jednego z członków doświadczalne gospodarstwo upraw i nawożenia. Największą troską objęto praktyki dla młodych rolników. Praktyka młodzieży powinna

dać jej możliwość zdobycia wiadomości praktycznych i doświadczenia. Stać się dla niej szkołą pracy i służby, w której by się nauczyła słuchać, rozkazywać i przejęła się poczuciem odpowiedzialności za swe czyny (Czartoryski, 1912, s. 14).

Na ogólnym zebraniu Związku Zamoyskich 28 marca 1912 roku Czartoryski zaapelował do rodziców młodzieży ziemiańskiej o jej pracę w gospodarstwie, albowiem

tylko ten, kto już zna tę ziemię dobrze i szczegółowo, może ją naprawdę kochać i pragnąć jej służyć. Dlatego tak wielu młodych ludzi nie bierze się szczerze i z całym zapałem do nauki rolnictwa, a później do rolnictwa samego, że choć wychowani na wsi, nie znają ziemi, nie znają pracy na niej (Czartoryski, 1912, s. 12).

Podstawową formą działalności zmierzającą do modernizacji folwarków było zwiedzanie wzorcowych gospodarstw i ocena ich efektów gospodarczych, dyskutowano również na temat ważnych kwestii rolniczych i społeczno-gospodarczych.

Wizytacje rozpoczęto w 1906 roku od majątku Witolda Czartoryskiego w Wiązownicy, gdzie zapoznano się z zasadami funkcjonowania gospodarstwa leśnej. Kolejne wizytacje miały miejsce: u J. Turnaua w Mikulicach, u Aleksandra Dworskiego w Hawłowicach, w Drogini u K. Bzowskiego, w Bilczycach k. Gdowa u S. Dunikowskiego, gdzie prowadzono Zakład Doświadczeń Rolniczych Uniwersytetu Jagiellońskiego pod kierunkiem prof. S. Jentysa.

W 1912 roku zapoznawano się w Kamionce Wołoskiej u R. Czajkowskiego z funkcjonowaniem folwarku w warunkach zastosowania pługa motorowego Stock, sprowadzonego z Berlina. Podobnie w 1913 roku analizowano opłacalność zastosowania owego pługa u Romana Scipio del Campo w Łopusznej Wielkiej. W rezultacie tej mechanizacji zmniejszono inwentarz o 20 koni roboczych (Kargol, 2010, s. 121–122).

5 kwietnia 1910 roku na zebraniu kółka jarosławskiego ziemian postanowiono zorganizować wyjazd do Wielkopolski. Zamiar zrealizowano w czerwcu tegoż roku. W skład delegacji weszli: W. Czartoryski, T. Dzieduszycki, J. Mycielski, S. Myczkowski, Adam Łastowiecki, R. Scipio del Campo, Włodzimierz Trzeciak i J. Turnau. Zwiedzono folwarki: Tadeusza Jackowskiego we Wronczynie, Zygmunta Czartoryskiego w Rogażewie, Zdzisława Czartoryskiego w Rokosowie i Sielcu, Adama Żółtowskiego w Kadzewie i Konarzewie, Dobrogosta Lossowa w Brylewie i Grabonogu, w Turwi zaś folwark Chłapowskich. Zapoznano się z zastosowaniem pługa motorowego (pierwowzór traktora), sztucznym zraszaniem pól uprawnych, systemem wapnowania, normami żywienia inwentarza, rodzajami pasz, stosowaniem nawozów zielonych (tubin, seradela). Jak stwierdził Jerzy Turnau, istniały duże różnice między rolnictwem wielkopolskim a galicyjskim, w tym pierwszym lepsze było przygotowanie zawodowe robotników rolnych i mniejsze ich zatrudnienie (Turnau, 1908, s. 9–10). Inne też były stosunki między dworem i wsią. J. Turnau ocenił je jako idealne i wzorowe. Był zdania, iż wpływ na to miało wcześniejsze zniesienie pańszczyzny, zaangażowanie ziemian w roz-

wój mieszkańców pod względem materialnym i kulturalnym. Autor podał przykład folwarku Adama Żółtowskiego w Kadziewie:

pomimo intensywniejszego trybu gospodarstwa bardzo małą ilość rąk roboczych i służby. Robotników sezonowych wcale się nie sprowadza, a wszystkie roboty wykonuje 30 rodzin, dostarczających ogółem 60 do 70 ludzi – całe zaś dobra w Kadziewie mają około 1200 mórg roli, 300 mórg łąk i 100 mórg pastwisk (Turnau, 1908, s. 14–15).

Dalej zanotował:

Przed wszystkim nie spotkamy tam tego pewnego dyletantyzmu rolniczego, który wiele szkód przynosi naszym gospodarstwom. Wszystko tam jest oparte na ściślejszej kalkulacji, nie zapomina się tam o tym, że zasadniczym celem gospodarstwa nie są ani wzorowe i ozdobne budynki, ani piękny konik, ani rasowa krówka, lecz że to wszystko tylko wtedy jest potrzebne, jeżeli się opłaca (Turnau, 1908, s. 53).

Krytyczne uwagi Jerzego Turnaua o rolnictwie galicyjskim miały potwierdzenie w niskich plonach. Jak podała Walentyna Najdus, dochód z 1 hektara ziemi w latach 1897–1906 wynosił rocznie w Galicji 6,10 korony, na Morawach – 21,20 kr, w Czechach – 19,32 kr, w Austrii Dolnej i Górnej – 19 kr, na Śląsku – 13,70 kr (Najdus, 1958, s. 32). Plony z hektara były w większości niższe niż w Wielkopolsce i Królestwie Polskim. Pszenicy osiągnęto od 9 do 10 kwintali, zaś w Wielkopolsce – 14 do 15,5 q, w zaborze rosyjskim – od 10 do 10,7 q. Żyta uzyskiwano 8–8,3 kwintala z hektara, a w Wielkopolsce – 11–12,4 q, w Królestwie Polskim – 8,5 q. Plony ziemniaków w Galicji były na poziomie 100–105 kwintali, w Wielkopolsce – 111–112 q, w zaborze rosyjskim – 85 q (Gurnicz, 1967, s. 240).

Przy analizie osiągniętych plonów należy uwzględnić warunki gospodarcze i politykę rolną Austrii i Niemiec. Uprzemysłowienie Niemiec na przełomie XIX i XX wieku stworzyło sprzyjające warunki dla rolnictwa. Rozbudowa okręgów przemysłowych i miast przyczyniła się do wzrostu zapotrzebowania na rynku wewnętrznym. Odpowiednia polityka celna oraz chłonność rynku spowodowały wzrost cen artykułów rolnych, co uczyniło rolnictwo bardziej opłacalne. Pozwoliło to na większe użycie nawozów mineralnych oraz mechanizację prac rolnych. Maszyny rolnicze stały się dostępne dla średnich gospodarstw i folwarków. W 1907 roku maszyn rolniczych używało 52 800 gospodarstw, były to pługi o napędzie parowym (542 sztuki), młockarnie parowe (6130), siewniki (19 741), żniwiarki (6227), młyny śrutowe (2051), maszyny do zbierania ziemniaków (549) (Galos, 1972, s. 127).

W Galicji w 1900 roku na 7,3 miliona ludności 5,6 miliona środków do życia czerpało z rolnictwa. Chłopi posiadali w 1902 roku 62,8% areału ziemskiego, przy czym na 1 milion gospodarstw 425 tysięcy gospodarstw było karłowatych, do 2 ha, areał 377 tysięcy wynosił od 2 do 5 ha, a jedynie 55 tysięcy miało powyżej 10 ha (Gurnicz, 1967, s. 28). W rękach ziemian pozostawało 37,2% wielkiej własności (Krawczyk, 1995, s. 133; Najdus, 1958, s. 99).

Kolejny wyjazd do Wielkopolski zrealizowano w 1912 roku, tym razem odbyli go ziemianie z koła rzeszowskiego. Poznano wówczas folwarki w Grabonogu, Pawłowicach, Jarogniewiczach, Oporowie i Sielcu.

Efektom wycieczek do Wielkopolski było kontynuowanie inicjatywy kształcenia i wychowania młodych rolników także poprzez organizowanie praktyki rolniczej.

W styczniu 1902 roku w Krakowie powstało Towarzystwo dla Popierania Nauk Rolniczych. Komitet naukowy stanowili: Emil Godlewski, Stefan Jentys, Ignacy Kosiński, Adam Krzyżanowski, Józef Mikułowski-Pomorski, Walerian Klecki, Kazimierz Rogoyski. Celem organizacji było „dążenie do intelektualnego podniesienia stanu rolniczego oraz wzbudzenie potrzeby wykształcenia zawodowego” (Kosiek, 1972, s. 145; II Sprawozdanie, 1904, s. 9).

Na II walnym zgromadzeniu towarzystwa 8 czerwca 1903 roku Kwiryn Sobieszkański z Lubelszczyzny zgłosił pisemny wniosek, aby poddać pod dyskusję problem, czy poziom obecnego wykształcenia agronomicznego jest dostateczny i odpowiedni (Klecki, 1905, s. 4). W maju 1904 roku stowarzyszenie rozesało kwestionariusz ankiety w tej sprawie do 53 organizacji rolniczych w Galicji, Wielkopolsce i Królestwie Polskim oraz do osób prywatnych. Otrzymano 51 odpowiedzi. Były one zróżnicowane. Za czysto naukowym charakterem studiów rolniczych opowiedziało się 26 respondentów, 17 osób proponowało ich upraktycznienie, a w 6 przypadkach domagano się całkowicie praktycznego charakteru nauki rolniczej (Klecki, 1905, s. 24). Komisja uznała jednak, iż istnieje oczekiwanie zasadniczej reformy studiów rolniczych (Klecki, 1905, s. 24; Turnau, 1907, s. 14).

Wydział Krajowy we Lwowie w odpowiedzi na toczącą się dyskusję w sprawie modelu szkolnictwa rolniczego, a także w związku z domaganiem się środowisk akademickich przedłużenia studiów do 4 lat, w 1909 roku wydelegował prof. Józefa Mikułowskiego-Pomorskiego oraz dra Kazimierza Miczyńskiego do Europy Zachodniej. Chodziło o zapoznanie się z funkcjonowaniem tamtejszych szkół rolniczych. Delegaci otrzymali zadanie analizy następujących problemów:

- czas trwania nauki,
- rozkład przedmiotów,
- sposób udzielania nauki,
- praktyki rolnicze w szkole, sposób korzystania z gospodarstwa rolnego,
- rodzaj pracy po studiach,
- rola instytutów naukowych w szerzeniu wiedzy rolniczej w kraju (Klecki, 1905, s. 3).

Delegacja zwiedziła 9 szkół rolniczych:

- Wyższą Szkołę Rolniczą i Weterynaryjną w Kopenhadze (Dania),
- Instytut Rolniczy i Mleczarski w Alnarp (Szwecja),
- Wyższą Szkołę Rolniczą, Ogrodniczą i Leśną w Wageningen (Holandia),
- Instytut Rolniczy w Gembloux (Belgia),
- Studium Rolnicze Instytutu Katolickiego w Lowanium (Belgia),

- Instytut Agronomiczny w Paryżu (Francja),
- Instytut Rolniczy Międzynarodowy w Beauvais (Francja),
- Szkołę Wyższą Rolniczą w Grignon (Francja),
- Królewskie Kolegium Rolnicze w Cirencester (Anglia).

W sprawozdaniu stwierdzono, że poziom kształcenia jest zbliżony do pracy Akademii Rolniczej w Dublinach oraz Studium Rolniczego UJ (Micyński, 1910, s. 58). W kwestiach szczegółowych delegaci podnieśli następujące zagadnienia:

Wszędzie też jednoznacznie panuje przekonanie, że potrzebną jest oprócz szkoły praktyka w gospodarstwie normalnym – a bardzo pożądanym jest, aby pewne pojęcia praktyczne przyswojone były przed szkołą – bądź to przez udział w gospodarstwie rodzinnym, bądź przez osobny rok praktyki (Klecki, 1905, s. 57).

Na walnym zgromadzeniu kół ziemian 26 lutego 1910 roku dr Kazimierz Rogoyski przedstawił założenia organizacyjne praktyk zawodowych dla uczniów i studentów szkół rolniczych. Powołano specjalną komisję do spraw praktyk, składającą się z 7 osób, wkrótce powiększoną o 1 osobę. Jej skład stanowili: W. Czartoryski – przewodniczący, J. Mikułowski-Pomorski – sekretarz, J. Turnau, K. Micyński, K. Rogoyski, Witold Mileski, Jan Mycielski i Jan Sikorski, dyrektor Szkoły Rolniczej w Czernichowie.

Komisja rozpoczęła działalność 1 lutego 1911 roku, ustalono dwa rodzaje praktyk – wakacyjną i całoroczną od 1 sierpnia do końca lipca następnego roku. Zatwierdzono również 18 miejsc i opiekunów praktyk. Przedstawia je tabela 1.

Tabela 1
Praktyki rolnicze kół ziemian w 1912 roku

Lp.	Miejscowość	Kierownik praktyk	Właściciel folwarku	Liczba miejsc	
				Rocznie	Wakacje
1.	Balice-Aleksandrowice	B. Rutkowski	Dominik Radziwiłł	—	1
2.	Głęboka-Munina	S. Myczkowski	S. Myczkowski	1	1
3.	Hawłowice Dolne	A. Dworski	A. Dworski	1	—
4.	Komarowice	A. Pragłowski	A. Pragłowski	1	—
5.	Łazany	Z. Brzeziński	Z. Brzeziński	1	1
6.	Łopuszna Wielka	R. Scipio del Campo	R. Scipio del Campo	1	1
7.	Mogilany	S. Konopka	S. Konopka	1	—
8.	Moszków	Z. Kubelka	J. Plater-Zyberk	1	1
9.	Mikulice	J. Turnau	J. Turnau	2	1
10.	Przeworsk	J. Jarochoowski	Ordynacja Lubomirskich	5	4
11.	Pełkinie	S. Korzeniowski	W. Czartoryski	2	—
12.	Suchowola	L. Turnau	L. Turnau	1	1
13.	Tyszkowice	A. Turnau	A. Turnau	—	2

Tabela 1

Praktyki rolnicze kół ziemian w 1912 roku (cd.)

Lp.	Miejscowość	Kierownik praktyk	Właściciel folwarku	Liczba miejsc	
				Rocznie	Wakacje
14.	Urzejowice	J. Turnau	J. Turnau	—	2
15.	Wiśniowa	J. Mycielski	J. Mycielski	1	—
16.	Wiązownica	J. Turnau	W. Czartoryski	5	3
17.	Zarzecze	J. Mycielski	Ordynacja Dzieduszyckich	4	4
18.	Zalesie	J. Gumiński	Ordynacja Dzieduszyckich	1	—
Razem				30	21

Źródło: Rogoyski, 1913, s. 7.

Rozpoczęcie praktyk nastąpiło 1 lipca 1911 roku. Uczestnicy byli zobowiązani do prowadzenia dziennika praktyk oraz sporządzania miesięcznych sprawozdań nadsyłanych do komisji. Najlepsze sprawozdania były nagradzane pieniężnie kwotami w wysokości 100, 50 i 25 koron.

W 1912 roku przyjęto 46 praktykantów na 70 zgłoszeń. Rocznych praktykantów było 15, wakacyjnych 20 i przed studiami 11 osób. Wywodzili się ze Studium Rolniczego UJ – 18 osób, z Akademii Rolniczej w Dublanach – 7 studentów, ze Szkoły Rolniczej w Czernichowie – 5 uczniów, z uczelni zagranicznych – 5, oraz (jak wyżej wspomniano) przed rozpoczęciem studiów 11 osób. Stypendia przyznano 29 osobom na kwotę 5330 kr, w tym jednemu praktykantowi przed studiami. Komisja dysponowała własnymi funduszami z subwencji towarzystw rolniczych oraz ze składek członkowskich. W 1912 roku była to kwota 14 134,14 koron, w tym subwencja 4960 kr i składki członkowskie 4976,18 kr (Rogoyski, 1913, s. 9).

Na posiedzeniu komisji 14 lutego 1913 roku postanowiono przyznać nagrody za praktyki w 1912 roku, przeznaczono na nie 605 koron. Za sprawozdania z praktyki całorocznej przyznano I nagrodę w wysokości 200 kr Januszowi Łosiowi, studentowi Studium Rolniczego UJ, odbywającemu praktykę w Ordynacji Zarzeckiej Dzieduszyckich pod kierunkiem Jana Mycielskiego. Drugą nagrodę, w wysokości 100 kr, otrzymał J. Zintel, student Akademii Rolniczej w Dublanach, który odbywał praktykę na folwarku uczelni pod kierunkiem prof. S. Pawlika i administratora Górskiego. Trzecią nagrodę, w kwocie 50 kr, przyznano Stanisławowi Straszewskiemu, absolwentowi Studium Rolniczego UJ, odbywającemu praktykę w Ordynacji Zarzeckiej Dzieduszyckich pod kierunkiem J. Mycielskiego.

Za praktyki wakacyjne także przyznano nagrody. Pierwszą, w wysokości 50 kr, Władysławowi Tymińskiemu ze Studium Rolniczego UJ, praktykantowi u W. Czartoryskiego w Wiązownicy pod kierunkiem J. Turnaua. Dwie drugie nagrody po 20 kr otrzymali: Jan Rudowski – student Akademii Rolniczej w Berlinie,

praktykant w Aleksandrowicach u księcia Radziwiłła, pod kierunkiem B. Rutkowskiego, oraz Szczęsny Maślanka ze Studium Rolniczego UJ za efekty na praktyce w Kańczudze, pod kierunkiem W. Szulczewskiego (Rogoyski, 1913, s. 5).

Niezależnie od nagród komisja postanowiła wyróżnić dwa sprawozdania wakacyjne Henryka Prażmowskiego, studenta Studium Rolniczego UJ, praktykującego w Ordynacji Przeworskiej księcia Lubomirskiego, pod kierunkiem J. Jarochowskiego. Wyróżniono również pierwsze sprawozdanie Walentego Sowy z Akademii Rolniczej w Dublanach za praktyki w dobrach pełkińskich W. Czartoryskiego, pod kierunkiem S. Korzeniowskiego, pierwsze sprawozdanie Antoniego Zawadzkiego ze Studium Rolniczego UJ za praktyki w Zalesiu u Jana Gumińskiego, a także Jana Szczepańskiego z Akademii Rolniczej w Dublanach za praktykę w Ordynacji Zarzeckiej Dzieduszyckich, pod kierunkiem J. Mycielskiego. Do wyróżnionych zaliczał się też Adam Różański z Akademii Ziemiańskiej w Wiedniu, a także Franciszek Zagórski ze Szkoły Rolniczej w Czernichowie, praktykujący w Suchowoli pod kierunkiem Lucjana Turnaua.

Nagrody za praktyki przed studiami otrzymali: drugą Stefan Zieliński w wysokości 75 kr za pracę w dobrach W. Czartoryskiego w Wiązownicy pod kierunkiem J. Turnaua, natomiast trzecią – 35 kr – Seweryn Elterlein za praktyki w Mikułińcach i w Wiązownicy, także pod kierunkiem J. Turnaua (Rogoyski, 1913, s. 6).

Troską ziemian była praca głównie na rzecz własnych interesów gospodarczych. Uznano, że folwarki mogą się stać ośrodkami kultury rolnej, przykładem dobrego gospodarowania oraz bezinteresowności w pracy społecznej. Zwiększenie kultury rolnej folwarków miało być początkiem pracy oświatowej wśród chłopów, zgodnie z przeświadczeniem, że racją bytu ziemian jest pełnienie roli inteligencji rolniczej (Mich, 2000, s. 70).

5. Organizacja Wyższych Kursów Ziemiańskich

a. Kształcenie teoretyczne

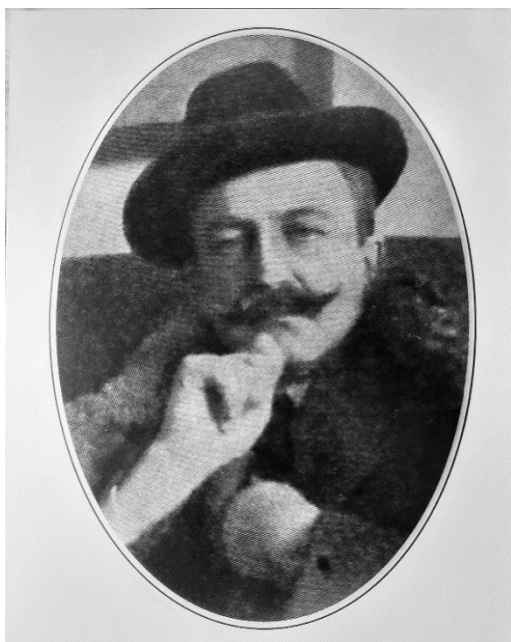
Po zakończeniu I wojny światowej dotychczasowe kółka ziemiańskie przekształciły się w związki ziemian. We Lwowie powstał Związek Ziemian Wschodnich Województw Małopolskich, w Krakowie – Związek Ziemian. Inicjatorami lwowskiego związku byli: W. Czartoryski, J. Mycielski, Jan Mars, J. Turnau, Karol Krusenstern, Stefan Godlewski, Aleksander Dąbski, Feliks Domarski, Adam Głazewski, Włodzimierz Dzieduszycki, Stanisław Badeni, Konrad Łuszczewski. Prezesami zarządu byli kolejno: A. Głazewski, Adam Gołuchowski, Włodzimierz Cieński, S. Badeni, Andrzej Sapieha.

Związek Ziemian w Krakowie wznowił działalność 13 stycznia 1919 roku, walne zebranie członków poświęcone było kwestii zapowiadanej reformy agrar-

nej. Działalność statutowa nowej formuły organizacji oparta była na zarządach powiatowych; w 1929 roku Lwów miał 34 oddziały powiatowe i 821 członków, a Kraków 24 oddziały i 618 członków (Kargol, 2010, s. 74).

Prezesami Związku Ziemian w Krakowie byli: Adam Stadnicki, Aleksander Dworski, Marian Rudziński i Jan Leon Konopka. Głównym zadaniem organizacji w okresie międzywojennym były sprawy gospodarcze i obrona interesów grupowych.

Pierwszy projekt powołania dwuletnich kursów rolniczych powstał w 1916 roku. Założenia przygotowali J. Turnau i Kazimierz Miczyński. Koncepcję rozwinęto jesienią 1919 roku, wówczas szczegółowe opracowanie sporządzili: J. Turnau, Zygmunt Markowski i Henryk Pawlikowski.

Fot. 2

Jerzy Turnau (1869–1925), Mikulice k. Przeworska

Źródło: *Gazeta Rolnicza*, 1925, nr 56.

Jak wspominał Lucjan Turnau (brat Jerzego):

Bezpośrednio po zakończeniu I wojny światowej chodziło nie tylko o wprowadzenie pewnych zmian w programie nauczania, lecz także o możliwe skrócenie czasu potrzebnego na przyswojenie sobie teoretycznych i praktycznych wiadomości, niezbędnych do prowadzenia większego gospodarstwa rolnego, gdyż wojna oderwała wielu młodych ludzi na szereg lat od studiów fachowych (Turnau, *Wspomnienia*, k. 2).

Program nauki został oparty na wzorach podobnych szkół rolniczych z wieletnią tradycją – w Kopenhadze, Wrocławiu, Lowanium, Cirencester, Paryżu

oraz Hochschule für praktische Landwirte w Weihestephan (Bawaria) – a dostosowany do warunków polskich. Szkoła miała za zadanie „dostarczyć społeczeństwu rolników z wyższym wykształceniem, skierowanym w szczególności ku zawodowi praktycznemu oraz przygotować słuchaczy do pracy społecznej na wsi” (*Wyższe Kursy Ziemiańskie*, 1939, s. 4). Były to studia stacjonarne trwające dwa lata, podzielone na cztery semestry. Nauka teoretyczna odbywała się w semestrze jesiennym od 1 listopada do 28 lutego oraz w semestrze wiosennym od 1 marca do 30 czerwca. Naukę praktyczną podzielono na trzy okresy: pierwszy od 15 lipca do 31 października, następny w kwietniu na drugim roku studiów, a trzeci okres trwał po czwartym semestrze od lipca do listopada. Egzaminów dyplomowych odbywano w grudniu lub styczniu następnego roku. Organizatorom chodziło o powołanie uczelni typu zawodowego, która zapewniłaby przygotowanie rolnicze na poziomie wyższym młodzieży ziemiańskiej (Wieczorek, 1968, s. 384).

Kuratorium kursów stanowiło 8 delegatów Związku Ziemian, po 4 delegowanych przez zarządy we Lwowie i w Krakowie. W skład pierwszego zarządu weszli z Krakowa: W. Czartoryski, Adam Konopka, Kazimierz Laskowski i Marian Lisowiecki. Lwów reprezentowali: W. Dzieduszycki, A. Głazewski, Stefan Godlewski i Leon Edward Podleski.

Bieżącą pracą szkoły zajmowała się powołana przez zarząd dyrekcja w składzie: J. Turnau – prezes, L. Podleski i Zygmunt Markowski jako rektor (Sprawozdanie 1922, s. 14; Turnau, 1996, s. 158).

Początkowo zajęcia dydaktyczne odbywały się w salach Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego przy ul. Kopernika 20 oraz w Akademii Weterynaryjnej przy ul. Kochanowskiego 65. Wykłady z mineralogii i budownictwa wiejskiego prowadzono w gmachach Uniwersytetu Lwowskiego oraz Politechniki Lwowskiej. Zajęcia zaś z nasionoznawstwa odbywały się w Stacji Botanicznej.

Materiał nauczania obejmował przedmioty podstawowe, specjalistyczne i pomocnicze. Do przedmiotów podstawowych zaliczono: botanikę, chemię, fizykę, ekonomię społeczną i skarbowość, rachunkowość, encyklopedię leśnictwa, naukę o administracji oraz encyklopedię nauk prawnych. Przedmiotami specjalistycznymi były: szczegółowa uprawa roli i roślin, hodowla szczegółowa, pszczelarstwo, nasionoznawstwo, warzywnictwo, sadownictwo, towaroznawstwo, melioracje rolne, patologia zwierząt, hodowla ogólna, ogólna uprawa roślin, nawozy i nawożenie, gleboznawstwo, budownictwo wiejskie, nauka o maszynach, zootechnika, fizjologia ogólna. Przedmioty pomocnicze stanowiły: uprawa torfów, kooperatywy, nauka o związkach rolniczych, pszczelarstwo, choroby kopyt. Szczegółowy plan zajęć dydaktycznych przedstawiają tabele 2 i 3.

Na drugim roku studiów plan obejmował zajęcia teoretyczne, ćwiczenia i zajęcia praktyczne. Szczególną uwagę przykładano do nauk przyrodniczych. Ważne miejsce zajmowały takie przedmioty jak: ekonomia, administracja rolnicza, ekonomia rolnicza, encyklopedia prawa, towaroznawstwo, nauka o kooperatywach.

Tabela 2

Tygodniowy plan zajęć dydaktycznych na I roku studiów

Lp.	Przedmiot	Liczba godzin tygodniowo	
		Semestr I	Semestr II
1.	Botanika	3	3
2.	Budownictwo wiejskie	2	—
3.	Chemia nieorganiczna	5	5
4.	Chemia organiczna	—	2
5.	Fizjologia ogólna	4	4
6.	Fizyka i meteorologia	2	—
7.	Gleboznawstwo rolnicze	—	3
8.	Encyklopedia nauk prawnych	2	2
9.	Mineralogia i petrografia	2	—
10.	Nauka o maszynach	2	2
11.	Zasady rachunkowości rolniczej	2	—
12.	Zootechnika i morfologia	5	4
13.	Życie roślin gospodarczych	—	4
14.	Zoologia	2	—
15.	Wycieczki i ćwiczenia	2	3
	Razem	31	30

Źródło: *Wyższe Kursy Ziemiańskie*, 1924, s. 6.

Tabela 3

Tygodniowy plan nauczania na II roku studiów

Lp.	Przedmiot	Liczba godzin tygodniowo	
		Semestr III	Semestr IV
1.	Ekonomia społeczna	2	—
2.	Encyklopedia leśnictwa	2	2
3.	Hodowla ogólna	3	—
4.	Hodowla szczegółowa i żywienie	—	4
5.	Melioracje i miernictwo	2	—
6.	Melioracje rolne	—	2
7.	Nauka o maszynach	2	—
8.	Maszyny rolnicze	—	2
9.	Nauka o administracji	—	2
10.	Nawozy i nawożenie	2	—
11.	Nauka o administracji rolniczej	2	—
12.	Ogólna uprawa roślin	5	—
13.	Ogólna i szczegółowa uprawa roślin	—	5

Tabela 3

Tygodniowy plan nauczania na II roku studiów (cd.)

Lp.	Przedmiot	Liczba godzin tygodniowo	
		Semestr III	Semestr IV
14.	Patologia zwierząt	1	1
15.	Patologia roślin	1	—
16.	Przemysł rolny (gorzelnictwo i mleczarstwo)	—	3
17.	Pszczelarstwo i rybołówstwo	—	2
18.	Skarbowość	—	2
19.	Towaroznawstwo	2	—
20.	Uprawa torfów	—	1
21.	Warzywnictwo i sadownictwo	—	2
22.	Wycieczki i ćwiczenia	2	3
	Razem	28	30

Źródło: *Wyższe Kursy Ziemiańskie, 1924, s. 7.*

Słuchaczami WKZ mogli być mężczyźni i kobiety w wieku od 17 do 45 lat. Wprowadzono trzy kategorie studentów: zwyczajnych, nadzwyczajnych i frekwentantów uczęszczających na wybrane przez siebie przedmioty. Studentami zwyczajnymi mogli być wyłącznie posiadacze matury, pozostali zaś nie mogli stanowić więcej niż 25% ogółu przyjętych w danym roku osób. Studenci nadzwyczajni mogli zdawać kolokwia i odbywać praktyki rolne, ale bez prawa do egzaminu dyplomowego.

Na rok akademicki 1919/1920 zapisało się 41 studentów zwyczajnych, w tym 22 mężczyzn i 19 kobiet, oraz 2 osoby jako słuchacze nadzwyczajni. Studia kontynuowało jedynie 28 osób, a 13 zrezygnowało z różnych przyczyn (choroba, zamążpójście, objęcie gospodarstwa rodzinnego, powołanie do wojska czy negatywne oceny na egzaminie).

Pierwszymi studentami byli: Jan Borkowski, siostry Maria i Zofia Dąbskie, bracia Adam i Franciszek Heydel, Eustachy Dzieduszycki, Kazimierz Głowiński, Kazimierz Godlewski, Maria Horodyska, Henryk Janko, Zygmunt Kostkiewicz, Leon Krzeczunowicz, Zygmunt Łubkowski, Adam Marszałkowicz, Stanisław Prek, Andrzej Rusocki, Jan Rostworowski, Stefan Sękowski, Antoni Śliwiński, Aleksander Wielowiejski, Julian Wierciński, Jan Wiśniewski, Roman Wolski, Jadwiga Wroczyńska, Tadeusz Zajączkowski, Aleksander Zborowski i Jerzy Żółtowski (*Sprawozdanie, 1922, s. 13–14*).

Na rok 1920/1921 zapisało się 24 studentów zwyczajnych oraz 4 wolnych słuchaczy – razem 28 osób, w tym 11 kobiet. W roku akademickim 1921/1922 rozpoczęło studia 47 osób (w tym 13 kobiet) jako studenci zwyczajni. W 1922

roku podjęto studia 27 studentów zwyczajnych, 19 nadzwyczajnych – łącznie 46 osób, w tym 15 kobiet. Na rok 1923/1924 przystąpiło do studiów 25 osób jako studenci zwyczajni oraz 4 słuchacze nadzwyczajnych – razem 29 osób, w tym 8 kobiet. W 1924 roku łącznie było 91 studentów: z Małopolski 56 osób, z byłego Królestwa Polskiego 20 i z Wielkopolski 3 (*Sprawozdanie*, 1924, s. 7).

Do programu zajęć wprowadzono nowatorskie formy pedagogiczne w postaci konwersatoriów. W semestrze czwartym każdy student wygłaszał referat na wybrany przez siebie temat z dziedziny teorii lub praktyki. Był to m.in. warunek dopuszczenia do egzaminu dyplomowego. W wykładzie brali udział inni studenci oraz – na zaproszenie – członkowie ich rodzin. Dyrekcja zapraszała zaś wykładowców. Było to swego rodzaju sympozjum naukowe. Studenci wypowiadali się i stawiali pytania dotyczące problematyki referatu. Celem tych spotkań było zdobywanie doświadczeń w publicznym dialogu – ale także kontrola postępu studentów w opanowaniu wiedzy.

Studenci pierwszego rocznika wygłosili referaty m.in. na tematy: M. Dąmbaska *O wpływie odłogów*, Z. Dąmbaska *O torfie i jego eksploatacji*, K. Głowiński *Pastwiska trwałe, ich zakładanie, pielęgnowanie i znaczenie w chowie koni oraz rasach wschodnich i zachodnich*, S. Sękowski *Znaczenie poletek doświadczalnych i ich zastosowanie u bydła w naszych gospodarstwach*, A. Śliwiński *Gruźlica u bydła i jej wpływ na potomstwo*, A. Zborowski *Chwasty i walka z nimi* (*Sprawozdanie*, 1922, s. 13–14).

Studenci drugiego rocznika 1920–1922 wygłosili następujące referaty: Maria Bocheńska *Gospodarstwo na tle stosunków poznańskich*, Antoni Glazer *Żywienie trzody chlewnej i jej opas*, Jan Madeyski *O suszarniach ziemniaków*, Ludomir Łuniewski *O budownictwie z cegły wapienno-piaskowej*, Tadeusz Rey *Rola ziemiaństwa w spółdzielczości rolniczej*, Jadwiga Wolfahrt *Jakie stajnie mogą zapewnić dobry chów bydła*, Jadwiga Wroczyńska *O szkodliwych grzybach i drobnoustrojach* (*Sprawozdanie*, 1924, s. 11).

Egzamin dyplomowy pierwszego rocznika odbył się w dniach 14–16 lutego 1922 roku przed komisją złożoną z następujących osób: W. Czartoryski – przewodniczący, J. Zapartowicz – delegat Ministerstwa Rolnictwa, J. Turnau, prof. Zygmunt Markowski – delegat grona profesorów, inż. Leon Podleski – delegat zarządu WKZ, oraz egzaminatorzy – prof. B. Janowski, prof. Z. Markowski, prof. S. Pawlik, prof. Reichhardt i J. Turnau. Z 28 studentów tego rocznika do pisemnego egzaminu dyplomowego dopuszczono jedynie 11 osób. Z egzaminu pisemnego zwolniony został student dr Zygmunt Łubkowski (*Sprawozdanie*, 1922, s. 14). Ocenę celującą z egzaminu otrzymali: siostry Dąmbskie, Adam Heydel, Zygmunt Kostkiewicz, dr Zygmunt Łubkowski. Pozostali dostali z rolnictwa, hodowli i administracji rolnej oceny dostateczne, dobre i częściowo celujące. K. Zborowski nie zaliczył jednego przedmiotu, wyznaczono mu egzamin poprawkowy za pół roku (*Sprawozdanie*, 1922, s. 14).

Fot. 3

Maria Dąmbska-Brykczyńska (1898–1944), studentka WKZ w latach 1919–1921

Źródło: Leskiewiczowa, 2002, s. 14.

Egzamin zaś drugiego rocznika 1920–1922 odbył się 17 i 19 lutego 1922 roku, z przyjętych na studia 24 osób przystąpiło do niego 13. Z odznaczeniem zdały Aleksandra Kirchenmayer, Idalia Rey i Stanisław Cieński (*Sprawozdanie*, 1924, s. 9).

15 i 17 grudnia 1923 roku przeprowadzono egzamin dyplomowy dla trzeciego rocznika z lat 1921–1923. Z 47 studentów zwyczajnych egzamin ukończyło 17 osób. Z odznaczeniem zdali: Halina Chołoniewska, Roman Czartoryski, Adam Marszałkiewicz, Maria Turnau i Anna Żurawska (*Sprawozdanie*, 1924, s. 9–10).

Kadrę nauczającą stanowili wykładowcy zatrudnieni na zasadzie umowy zlecenia. Prowadzący przedmioty kierunkowe i specjalistyczne byli profesorami, docentami i doktorami Uniwersytetu Jana Kazimierza, Politechniki Lwowskiej oraz Akademii Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie.

W okresie 20 lat działalności WKZ lista nauczycieli obejmuje 113 nazwisk. Byli wśród nich: Bronisław Janowski (1875–1960) – prowadzący przedmioty ogólnej i szczegółowej uprawy roślin, Stefan Pawlik (1864–1926) – wstęp do na-

uki o rolnictwie, Zygmunt Weyberg (1872–1945) – gleboznawstwo, Edward Suwarda (1891–1947) – chemia, Stanisław Niemczycki (1872–1943) – higiena mleka, Stanisław Loria (1883–1958) – fizyka, meteorologia i klimatologia, Józef Siemiradzki (1858–1933) – mineralogia, Julian Tokarski (1883–1961) – mineralogia, geologia, Włodzimierz Kulczycki (1862–1936) – zoologia, Zygmunt Markowski (1872–1951) – biologia, anatomia zwierząt, Stanisław Legeżyński (1895–1970) – mikrobiologia, higiena zwierząt, Zdzisław Stensing – jak wyżej, Tadeusz Olbrycht (1891–1964) – hodowla zwierząt, Karol Malsburg (1856–1942) – hodowla zwierząt, Janusz Gurski (1883–1934) – uprawa roślin, Paweł Kretowicz (1849–1923) – choroby koni, Czesław Kanafojski (1898–1981) – maszynoznawstwo rolnicze. Nauki ekonomiczne wykładali: Władysław Grabski (1874–1938), Stanisław Grabski (1871–1949), Leopold Caro (1864–1939). Przedmioty z zakresu prawa rolnego i administracyjnego prowadzili dr W. Hamerski – prezes Prokuratury Skarbu – i doc. dr M. Zimmerman (*Wyższe Kursy Ziemiańskie*, 1939, s. 40–53; Radomska, 2001, s. 14 i n.; Wyrost, 2001, s. 19 i n.; Wośkowski, 2011, s. 18 i n.).

Jak wspomina Lucjan Turnau:

Wśród słuchaczy były wprawdzie jednostki, które traktowały studia poważnie, uczęszczały pilnie na wykłady, wykazując przy egzaminach dobre przygotowanie do zawodu, ale zaczęła się zwiększać liczba paniczków, którzy traktowali kurs jako pretekst do przyjemnego pobytu we Lwowie (Turnau, *Wspomnienia*, k. 2).

W grudniu 1929 roku WKZ obchodził 10. rocznicę działalności. W okolicznościowych przemówieniach absolwenci podnosili, iż zawdzięczają kursom nie tylko wiedzę rolniczą, ale i podniesienie kultury ziemiańskiej.

Zygmunt Śmiałowski, absolwent rocznika 1923–1924, wspominając działalność studencką w Kole Słuchaczy WKZ, pisał:

Zorganizowanie tego Koła było wskazane i doniosłe ze względów ogólnoakademickich [...]. Niech mi wolno będzie, na podstawie mojej w Kole Koleżeńskim praktyki, upewnić wszystkich byłych i przyszłych kolegów, że właściwie wyrobione te stosunki odsunęły od nas wiele niechęci, wyrobiły zaufanie kół akademickich, przekreśliły niesłuszne i niesprawiedliwe wrażenia o WKZ i niejako zbliżyły nas na forum ogólnoakademickim (Dziesięciolecie, 1930, s. 17).

Podczas 20 lat działalności WKZ kształciło 363 studentów (259 mężczyzn i 104 kobiety) oraz 94 słuchaczy nadzwyczajnych i frekwentantów (wolnych słuchaczy). Razem naukę pobierało 457 osób, w tym 306 mężczyzn i 151 kobiet (*Wyższe Kursy Ziemiańskie*, 1939, s. 40–53).

b. Praktyki rolnicze

Organizatorzy Wyższych Kursów Ziemiańskich, przyjmując koncepcję łączenia nauki teoretycznej z praktyką rolniczą, ustalili jej charakter jako kontrolowanej tak pod względem czasu, miejsca, jak i sposobu odbywania. Przyjęto zasadę,

iz pierwszy rok studiów odbywa 4-miesięczną praktykę przed rozpoczęciem nauki teoretycznej od lipca do końca października. Drugi rok studiów odbywał ją w ciągu roku dwukrotnie – w marcu lub kwietniu oraz ponownie od 15 lipca do 1 listopada. Łącznie więc studenci w ciągu dwuletnich studiów przez 9 miesięcy zdobywali doświadczenie praktyczne w gospodarstwach rolnych.

Studenci skierowanie na praktykę otrzymywali od władz szkolnych WKZ, wyjątkowo mogli ją odbywać w gospodarstwach własnych lub wskazanych przez siebie.

Tabela 4

Praktyki rolnicze studentów WKZ

Lp.	Miejscowość	Właściciel dóbr	Kierownik praktyki
1.	Babica	J. Jarochowski	Właściciel
2.	Chodorów	De Vaux	K. Szulc-Krzyżanowski
3.	Dzików k. Tarnobrzega	Z. Tarnowski	Wyganowski
4.	Gaik k. Dobczyc	S. Czerwiński	Właściciel
5.	Hawłowice Górne	E. Wolski	Właściciel
6.	Hawłowice Dolne	A. Dworski	Właściciel
7.	Komarno	Lanckorońscy	L. Turnau
8.	Krzeczowice	Fedorowicz	S. Janusz
9.	Mikulice	J. Turnau	Właściciel
10.	Pełkinie	W. Czartoryski	A. Turnau
11.	Podhorce k. Stryja	J. Brunicki	Właściciel
12.	Podniestrzany	Lubomirscy	inż. S. Starzewski
13.	Przeworsk	Ordynacja Lubomirskich	dr S. Trzeciak
14.	Stróże	S. Dunikowski	Właściciel
15.	Urzejowice	A. Turnau	inż. J. Kopecki
16.	Wiśniowa	J. Mycielski	Właściciel
17.	Zaborze	Z. Łączyński	Właściciel
18.	Zarzecze	Ordynacja Dzieduszyckich	K. Krzyształowicz

Źródło: *Sprawozdanie*, 1922, s. 12.

Praktykanci byli zobowiązani do codziennych zapisków ze swych czynności oraz miesięcznych sprawozdań nadsyłanych do dyrekcji. Sprawozdania na bieżąco oceniał opiekun praktyki, którym w pierwszych latach był J. Turnau, i przekazywał swoje uwagi praktykantom. Jak wspomina Lucjan Turnau:

Prócz wykładów prowadził mój brat także cały dział praktyk rolniczych. Sprawozdania z praktyk czytał brat i omawiał z autorami studentami (Turnau, *Wspomnienia*, k. 2).

W pierwszych miesiącach praktykant relacjonował, co widział i czym się zajmował, opisując szczegółowo techniczną i organizacyjną stronę poszczególnych

prac w gospodarstwie. Ostatnie sprawozdanie danego cyklu było dokładnym opisem gospodarstwa, sporządzonym według kwestionariusza przekazanego przez WKZ. Wszystkie sprawozdania podlegały ocenie nauczyciela ekonomiki rolniczej. Wynik oceny i sposobu odbywania praktyki, wraz z uwagami i wskazówkami, otrzymywali studenci po każdym sprawozdaniu. Każdy praktykant dostawał również oceny sprawozdań innych studentów. Celami tego działania były poszerzenie poglądu i skorzystanie z uwag adresowanych do innych osób oraz pobudzenie współzawodnictwa.

Opisy gospodarstw i zebrane dane ekonomiczne służyły następnie do analizy i dyskusji na zajęciach dydaktycznych z przedmiotu ekonomika rolnictwa. Pierwsze sprawozdanie powinno zawierać następujące elementy: opis folwarku, jego położenie, jakość gleby, obszar, podział pól, wykaz obsiewów, opis łąk i pastwisk. W dalszej kolejności należało przedstawić wykaz wykonanych robót, stan inwentarza żywego, liczbę i charakterystykę narzędzi i maszyn.

Z drugiego miesiąca praktyki (sierpień) należało zanotować pogodę, przeciętną temperaturę, odczyty barometru. Podawano także wykaz wykonanych robót, obliczano stosunek jednostek pracy (robotników, maszyn, zwierząt) do wykonywanych robót. Dotyczyło to zwłaszcza żniw, orki i omłotów. Ważnym punktem sprawozdania był stan bydła, jego żywienie, wydajność mleczna, proporcje wyrobu masła i sera do przerobionego mleka.

Sprawozdanie za wrzesień obejmowało plan zasiewów i następstwo upraw po ziemiopłodach. Opis zawierał także dane na temat uprawy roli i nawożenia, przygotowania ziarna do zasiewu, jego odmiany, ilości wysianego ziarna i głębokości zasiewu.

Czwarte sprawozdanie – za październik – dotyczyło opisu wykonania zasiewów i zbioru okopowych oraz ich przechowywania na zimę. Ważnym punktem sprawozdania był wykaz ilościowy plonów zbóż, paszy i okopowych oraz obliczanie stosunku nakładu pracy do wykonanych zadań. Analizowano również program chowu inwentarza i sposób przejścia na paszę zimową.

Sprawozdanie z drugiej miesięcznej praktyki wiosennej, odbywanej w marcu lub kwietniu, dotyczyło przygotowania wiosennego do zasiewów, nawożenia, nasadzeń okopowych i wysiewu zbóż jarych.

Trzecia praktyka odbywała się po zakończeniu zajęć dydaktycznych IV semestru i trwała od 15 lipca do 1 listopada. Sprawozdania z tego pobytu były bardziej analityczne, obejmowały pełny opis organizacji gospodarstwa, a więc czynniki takie, jak: funkcjonowanie zarządu, dozoru, służby, proporcje robotników oraz inwentarza roboczego i użytkowego do obszaru, kierunek handlowo-przemysłowy i hodowlany, krytyczna ocena organizacji gospodarstwa.

Sprawozdanie z praktyki sierpniowej zawierało opis wykonanych robót i obliczenia rachunkowe wykonanych prac w najważniejszych działach. Analizy ra-

chunkowe dotyczyły uprawy zbóż, hodowli zwierząt, roślin i upraw okopowych, przetwórstwa rolno-spożywczego – wraz z uzasadnieniem.

Kolejne sprawozdanie, za wrzesień, dotyczyło spostrzeżeń gleboznawczych, ponadto zawierało charakterystykę istniejących organizacji rolniczych, kółek rolniczych, współdziałania z urzędem gminy i miejscową ludnością. Wskazana była ocena istniejących stosunków handlowych, ekonomicznych, rynku pracy i ich wpływu na funkcjonowanie gospodarstwa.

Ostatni miesiąc praktyki był poświęcony na ocenę prac polowych, przejścia inwentarza na zimową paszę, kopcowania, budżetu gospodarstwa, zasobów finansowych, należnej ordynarii.

Kierownictwo szkoły zalecało, aby sprawozdania nie zawierały drobiazgowego wyliczenia robót i zbioru plonów, lecz by uwzględniały własne spostrzeżenia praktykanta i potwierdzenie jego aktywnego udziału w pracy gospodarstwa.

Pierwsze praktyki kwietniowe i letnie studenci odbyli dopiero w 1921 roku, wszyscy mężczyźni zostali bowiem zaciągnięci do wojska w związku z wojną ukraińsko-polską 1918/1919 oraz bolszewicko-polską w 1920 roku. Dziewczęta zaś zatrudnione zostały w szpitalach wojskowych.

Inną poważną przeszkodą w odbywaniu praktyk była sytuacja społeczno-gospodarcza w Małopolsce Wschodniej (b. Galicji). W 1918 roku w 22 powiatach wschodnich z powodu działań wojennych nieuprawianych było 67% gruntów rolnych. W najtrudniejszej sytuacji były powiaty objęte w 1918–1919 roku wojną polsko-ukraińską. Na tym terenie gospodarstwa rolne były całkowicie zniszczone, brakowało inwentarza żywego, zapasów produktów rolnych. Poszkodowanych było 119 880 gospodarstw chłopskich oraz 2843 majątki ziemiańskie. Nie obsiano 800 tysięcy hektarów ziemi (Kargol, 2019, s. 73–75).

Każde sprawozdanie z praktyki podlegało ocenie. Ustalono trzy stopnie oceny, a wyróżniające się prace publikowano w sprawozdaniach rocznych WKZ. W 1921 roku wyróżniono sprawozdania studentów II roku: Zygmunta Kostkiewicza z praktyki w Podhorcach, Franciszka Heydla z praktyki z Zarzecza i Marii Dąbskiej z praktyki w Rudnej. Wśród studentów I roku wyróżniono Idalię Bocheńską za sprawozdanie wrześniowe z Mużyłowa, Ludomira Łuniewskiego z praktyki sierpniowej w Suchorowie i Stanisława Cieńskiego z praktyki w Oknie. Wysoko oceniono również sprawozdania innych studentów (*Sprawozdanie*, 1922, s. 13).

W 1922 roku wyróżniono sprawozdania Romana Czarторыckiego, Władysława Gawła, Zygmunta Kałuskiego, Aleksandry Kirchmayer, Adama Marszałkowicza, Witolda Nussbaum-Ormickiego, Romana Petelenza, Marii Pomiankowskiej, Zofii Siemieńskiej, Marii Turnau i Adama Witkiewicza (*Sprawozdanie*, 1922, s. 9).

Inną formą praktyk rolniczych były wycieczki szkoleniowe. Odbywano je w celach botanicznych, gleboznawczych, hodowlanych, dla zapoznania się z maszynami i urządzeniami rolniczymi oraz dla zwiedzania gospodarstw rolnych. Terminy wycieczek ustalali profesorowie danego przedmiotu. W latach 1919–

1922 we Lwowie zwiedzano skład maszyn rolniczych Claytona, Bank Rolniczy, fabrykę drożdży na Zamarstynowie, rzeźnię miejską oraz łąki podmiejskie. Oglądano również przodujące folwarki w Mikulicach, Łańcucie, Urzejowie, Łopuszce Wielkiej, Zarzeczcu, Kamionce Strumiłłowej i Boryniczach. Poznano pracę cukrowni w Przeworsku, ферmy doświadczalne w Niżatycach i Dolnym, brano udział w wystawie bydła w Lublinie (*Sprawozdanie*, 1922, s. 13, *Sprawozdanie*, 1924, s. 9).

22 marca 1938 roku Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie zatwierdziło znowelizowany statut WKZ i uznało, że placówka spełnia wymogi zawarte w Ustawie z dnia 22 lutego 1937 roku o prywatnych szkołach wyższych. W miejsce dotychczasowego zarządu powołano kuratorium sprawujące nadzór nad WKZ, które ministerstwo zatwierdziło na okres 3 lat, oraz skład wykładowców. Uzyskano status szkoły wyższej nieakademickiej z prawem nadawania absolwentom tytułu zawodowego inżyniera rolnictwa. Okres studiów wydłużono do 3 lat. W skład kuratorium weszli: Witold Czartoryski – prezes, Stanisław Badeni – zastępca prezesa, Walerian Zaklika – sekretarz, Jan Mycielski – skarbnik, oraz członkowie: Jan Tarnowski, Jan Leon Konopka, Andrzej Sapięha, Stefan Godlewski. Rektorem pozostał dr Zygmunt Markowski na kadencję 3-letnią (*Wyższe*, 1939, s. 36).

Zakończenie

W Galicji, w warunkach większej wolności politycznej niż w pozostałych zaborach, uczyniono wiele dla rozwoju oświaty rolniczej. Warstwy oświecone zdawały sobie sprawę, że jednym z czynników rozwoju gospodarczego jest rolnicza oświata pozaszkolna i szkolnictwo rolnicze. Zwiększenie więc kultury rolnej folwarków było wstępem do rozpoczęcia pracy oświatowej wśród chłopów. Przyjęto koncepcję, że racją bytu ziemianina jest wypełnianie roli inteligencji rolniczej. Zgadzano się, że folwarki mogą być ogniskami kultury rolnej, przy których będą się skupiać chłopci.

Rolniczy charakter Galicji i autonomia polityczna spowodowały, iż ukształtowały się 4 podstawowe formy kształcenia rolniczego. Na poziomie wyższym były to: Akademia Rolnicza w Dublanach k. Lwowa, Studium Rolnicze Uniwersytetu Jagiellońskiego i od 1938 roku Wyższe Kursy Ziemiańskie we Lwowie. Poziom kształcenia średniego wypełniały Szkoła Rolnicza w Czernichowie k. Krakowa oraz Krajowa Szkoła Lasowa we Lwowie. Niższe szkoły rolnicze o 3-letnim okresie nauczania organizowano od 1872 roku, w 1911 roku było 20 takich szkół męskich i żeńskich, kształcących przede wszystkim pracowników niższej służby dworskiej (Wieczorek, 1965, s. 15).

Frekwencja w szkołach tego typu była jednak niska. Na przykład w roku szkolnym 1899/1900 w Dublanach uczyło się 37 uczniów, w Jagielnicy – 38,

w Horodence – 45, w Kobiernicach – 39, w Bereźnicy – 34, w Suchodole – 25 (Podgórska, Wieczorek, 1982, s. 311). W roku szkolnym 1910/1911 w 7 szkołach męskich było jedynie 300 uczniów (Krawczyk, 1995, s. 135).

Czwarty typ kształcenia rolniczego stanowiły dopełniające kursy rolnicze, szkoły zimowe, kilkudniowe kursy i wykłady wędrownie organizacji rolniczych, przewidziane głównie dla chłopów, w niewielkim stopniu spełniające swoje funkcje społeczne (Wieczorek, 1965, s. 15).

W zakresie oświaty rolniczej istniała zbieżność dążeń jej organizatorów z zapotrzebowaniem społecznym, zwłaszcza w obrębie działań bezpośrednio związanych z pracą i życiem rolników.

Wymagania w zakresie praktyk rolniczych wynikały z założeń gospodarczych zawodu rolniczego i produkcji rolnej. Brano pod uwagę potrzeby i charakter warsztatów pracy poszczególnych sektorów rolnictwa jako czynnika rozwoju ekonomicznego. Analizowano podstawy gospodarowania, stosunek pracy fizycznej do umysłowej, postęp techniczny w uprawie, intensyfikację produkcji rolnej, pojęcie teorii i praktyki oraz ich wzajemnego stosunku w różnych warunkach gospodarowania. Zapoznawano się również z czynnikiem kulturalno-oświatowym jako składnikiem kształtującym organizację życia środowiska rolniczego.

Wyższe Kursy Ziemiańskie były więc typem uczelni zawodowej dającej praktyczne przygotowanie fachowe na wyższym poziomie niż ówczesne średnie szkoły rolnicze. Odegrały one pozytywną rolę w przygotowaniu kwalifikowanych kadr dla potrzeb średnich i dużych gospodarstw rolnych.

Bibliografia

- Bujak, F. (1908). *Galicja*. T. 1. Lwów – Warszawa: H. Altenberg; E. Wende i Spółka.
- Czartoryski, W. (1912). *Kółka Ziemian*. Kórnik: Nakł. Biblioteki Kórnickiej.
- Dziesięciolecie Wyższych Kursów Ziemiańskich we Lwowie 1919–1929* (1930). Lwów. (wydawca nieznany).
- Dunin-Wąsowicz, K. (1952). *Czasopiśmiennictwo ludowe w Galicji*. Wrocław: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.
- Dunin-Wąsowicz, K., Kowalczyk, S., Molenda, J., Stankiewicz, W. (oprac.) (1966). *Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego*. T. 1: 1864–1918. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Gazeta Rolnicza* (1925) nr 56.
- Galos, A. (1972). Stosunki gospodarczo-społeczne na ziemiach polskich pod panowaniem pruskim 1900–1914. W: Ż. Kormanowa, W. Najdus (red.), *Historia Polski*. T. 3. Cz. 2: 1900–1914 (s. 106–162). Warszawa: PWN.
- Gurnicz, A. (1967). *Kółka rolnicze w Galicji*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.

- Hupka, J. (1902). *Zawodowe stowarzyszenia rolnicze*. Kraków. (wydawca nieznany).
- Janowski, B. (1938). C.k. Galicyjskie Towarzystwo Gospodarskie we Lwowie. W: *Rolnik 1867–1937* (s. 37–38). Lwów. (wydawca nieznany).
- Kargol, T.M. (2010). *Od kótek ziemian do Związku Ziemiań w Krakowie. Ruch organizacyjny ziemiaństwa w zachodniej Galicji i Małopolsce (1906–1939)*. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Jagiellonica”.
- Kargol, T. (2019). Sytuacja gospodarczo-społeczna Galicji w latach 1914–1918 i jej wpływ na budowę polskiej państwowości. W: A. Kastory (red.), *Pożegnanie z Galicją. Wkład Małopolski w budowę niepodległej Polski* (s. 69–87). Kraków: PAU.
- Kieniewicz, S. (1939). *Adam Sapieha (1828–1903)*. Lwów: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im Ossolińskich.
- Kosiek, Z. (1972). Zarys dziejów Towarzystwa dla Popierania Nauki Rolnictwa. *Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej. Seria B*, 23, 69–87.
- Klecki, Z. (1905). *Sprawa wyższego wykształcenia rolniczego w świetle poglądów naszych rolników*. Kraków. (wydawca nieznany).
- Krawczyk, J. (1995). *Galicyjskie szkolnictwo zawodowe w latach 1860–1918*. Kraków: Wyd. Universitas.
- Kudłaszyk, A. (1998). *Ksiądz Stanisław Stojałowski. Studium historyczno-prawne*. Wrocław: Dolnośląskie Wydawnictwo Edukacyjne.
- Leskiewiczowa, J. (red.) (2002). *Ziemiańscy XX wieku. Słownik biograficzny*. Cz. 6. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Mich, W. (2000). *Ideologia polskiego ziemiaństwa 1918–1939*. Lublin: Wyd. UMCS.
- Miczyński, K. (1910). *Wyższe szkoły rolnicze za granicą*. Lwów. (wydawca nieznany).
- Najdus, W. (1958). *Szkice z historii Galicji*. T. 1: *Galicja w latach 1900–1904*. Warszawa: Wyd. Książka i Wiedza.
- Najdus, W. (1972). Stosunki gospodarczo-społeczne w Galicji i na Śląsku Cieszyńskim w latach 1900–1914. W: Ż. Kormanowa, W. Najdus (red.), *Historia Polski*. T. 3. Cz. 2: *1900–1914* (s. 163–206). Warszawa: PWN.
- Osmecki, J. (1938). Towarzystwo Rolnicze Krakowskie. W: *Rolnik 1867–1937* (s. 39–42). Lwów. (wydawca nieznany).
- Podgórska, E., Wieczorek, T. (1982). Sytuacja szkolnictwa i oświaty w zaborze austriackim. W: S. Michalski (red.), *Dzieje szkolnictwa i oświaty na wsi polskiej do 1918 r.* T. 1 (s. 248–322). Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Radomska, M. (2001). *Dubłany*. W: J. Sobota, T. Szulc, J. Tyszkiewicz (red.), *Dzieje Akademii Rolniczej we Wrocławiu* (s. 9–19). Wrocław: Wydawnictwo Akademii Rolniczej.

- Rogoyski, K. (1913). *Kształcenie praktyczne młodzieży rolniczej*. Kraków: G. Gebethner i Sp.
- II Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa dla popierania polskiej nauki rolnictwa za rok 1903* (1904). Kraków.
- Sprawozdanie za okres 1919–1921 oraz sześć premiiowanych sprawozdań z praktyki* (1922). Lwów.
- Sprawozdanie za okres 1921–1923 oraz 11 premiiowanych sprawozdań z praktyki* (1924). Lwów.
- Szwarc, A. (1981). Galicyjskie Towarzystwo Gospodarskie. W: R. Kamler (red.), *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 r.* T. 1. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Turnau, J. (1908). *Z podróży po Wielkopolsce. Sprawozdanie z wycieczki jarosławskiego „Kółka Ziemiań”*. Lwów. (wydawca nieznanym).
- Turnau, J. (1907). *O wyższym wykształceniu rolniczym*. Lwów. (wydawca nieznanym).
- Turnau, L., *Wspomnienia*. Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, Dział Rękopisów, rkps 15638.
- Turnau, S.J. (1996). Turnau Jerzy. W: J. Leskiewiczowa (red.), *Ziemiańscy w XX wieku. Słownik biograficzny*. Cz. 3 (s. 158). Warszawa: DiG.
- Wieczorek, T. (1965). Geneza pozaszkolnego przysposobienia rolniczego w Polsce. *Przegląd Historyczno-Oświatowy*, 1, 7–41.
- Wieczorek, T. (1968). *Zarys dziejów szkolnictwa rolniczego w Polsce do 1939 r.* Warszawa: Państwowe Wydawnictwa Szkolnictwa Zawodowego.
- Wieczorek, T. (1969). *Geneza przysposobienia rolniczego w Polsce*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Witkoś, S. (1977). *Bajdy i Moderówka*. Poznań: Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne.
- Wośkowski, T. (2011). *Dzieje studiów rolniczo-lasowych w ośrodku lwowsko-dublańskim*. Warszawa: Centralna Biblioteka Rolnicza.
- Wyrost, P. (2001). Akademia Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie (1881–1945). W: J. Sobota, T. Szulc, J. Tyszkiewicz (red.), *Dzieje Akademii Rolniczej we Wrocławiu* (s. 19–34). Wrocław: Wydawnictwo Akademii Rolniczej.
- Wyższe Kursy Ziemiańskie im. Jerzego Turnaua we Lwowie* (1939). Lwów.
- Żabko-Potopowicz, A. (1929). *Stulecie działalności ziemiaństwa polskiego 1814–1914*. Warszawa: Wyd. Rady Naczelnej Organizacji Ziemiańskich.

Jerzy Turnau's Higher Land Courses in Lviv in 1919–1939 and their genesis

Abstract

At the turn of the 20th century, agricultural education developed in the Polish lands under Austrian rule, thanks to relative political freedom.

The enlightened strata realized that one of the methods of work was to directly influence farmers, that is: showing model farms, providing advice and examples of good management, organizing apprenticeships for young farmers, organizing and being active in agricultural associations.

Increasing the agricultural culture of the manors was a prelude to starting educational work among peasants. Thus, agricultural education was supported by organizing agricultural schools and courses, and libraries and reading rooms were established.

The forms of activity were: visiting the farms of the members of the circles, conducting agricultural experimental stations and exchanging experiences. Trips were also organized, 1–2 times a year, to further destinations, mainly in Greater Poland (under the Prussian partition) in order to learn about the agricultural culture there standing at a higher level.

In 1911, agricultural apprenticeships were launched on their own farms for pupils and students of agricultural schools.

In 1919, 2-year Higher Land Courses were opened in Lviv with a higher level than in high schools. In 1938, the JCCs were granted the status of a non-academic university with a 3-year study period and the right to confer the title of agricultural engineer. During its 20 years of operation, 457 students studied there, including 306 men and 151 women.

Keywords: Lviv, landowners, agricultural associations, agricultural education.